

Także w zakresie nauki społecznej ocena pisma, dokonana przez autora książki, wypada ujemnie, gdyż omawiane przez niego pismo podporządkowywało uniwersalne wartości chrześcijańskie celom politycznym, którym pismo usiłowało służyć. Przekazywano na łamach pisma, że „Centrum jest jedynym gwarantem pomyślności Kościoła, do którego lud ten był mocno przywiązany” (s. 343). Pismo kokietowało władze, ale z ich strony poparcia nie otrzymywało. Optowanie za językiem polskim stało się powodem krytyk z ich strony. Pismo głosiło ideę lojalizmu wobec państwa prusko-niemieckiego i wobec władz, co dla wiernych, ograniczających się tylko do lojalności, oznaczało uznawanie obcego im narodowo państwa jako pewnej konieczności obiektywnej.

Wśród wielu różnych publikacji poświęconych dziejom Śląska, praca ks. Rafała Śpiewaka zalicza się do znakomitych. Autor bowiem omówił gruntownie jedno z ważnych zjawisk na Górnym Śląsku, ukazując je w całym skomplikowanym uwikłaniu stosunków na tym terenie. Praca napisana jest przejrzysto, odznacza się dojrzałym warsztatem naukowym i wysoką kulturą języka.

Mieczysław Pater

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2007, t. 40, z. 1, s. 235–238

Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944, wyd. Maria Dębowska, Biały Dunajec–Lublin–Łuck–Ostróg, Ośrodek „Wołania z Wołynia” 2005 (Biblioteka „Wołania z Wołynia” t. 40), 221 s.

Od 1990 r. na temat metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ukazało się już wiele publikacji opartych na źródłach i udokumentowanych relacjach świadków oraz ofiar wydarzeń tego okresu. Na szczególną uwagę zasługują wydawnictwa przedstawiające realia radzieckiej okupacji sowieckiej i zbrodnie na księżach. Tymi są liczne książki R. Dzwonkowskiego SAC, zwłaszcza dwie spośród nich: *Losy duchowieństwa katolickiego...* i *Leksykon duchowieństwa katolickiego...*, w tym polskiego na terenie ZSRR¹. Różni autorzy podjęli też próbę przedstawienia kompleksowo problemu i liczby zbrodni niemieckich, radzieckich i ukraińskich na terenie wspomnianej metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego. Na uwagę zasługują źródłowe opracowania problematyki okupacji na Wołyniu, w województwach stanisławowskim i lwowskim² oraz w diecezjach przemyskiej i na terenie współczesnej lubaczowsko-zamojskiej³.

¹ R. D z w o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917–1939. Martyrologium*, Lublin 1998; tenże, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*, Lublin 2003.

² J. D ę b s k i, *Okrutna przestroga. Relacje*, Zamość 1995; S. Jastrzębski, *Ludobójstwo ludności polskiej przez OUN-UPA w województwie stanisławowskim w latach 1939–1946*, Warszawa 2004; tenże, *Martyrologia ludności polskiej w województwie lwowskim w latach 1939–1947. Zbrodnie popełnione przez ukraińskich nacjonalistów*, [b.m.r.w.]; W. E. S i e m a s z k o, *Ludobójstwo na ludności polskiej Wołynia*, Warszawa 2000.

³ *Świadkowie wiary diecezji przemyskiej z lat 1939–1964*, red. ks. S. Zygałowicz, ks. W. Jedynek, Przemyśl 2001; M. Leszczyński, *Święci i błogosławieni oraz kapłani zamęczeni w latach 1939–1945 na ziemi zamojsko-lubaczowskiej*, Zamość 2002.

Szczególną wartość poznawczą w temacie realiów drugiej wojny światowej mają wydane wspomnienia księży lwowskiej archidiecezji: Józefa Anczarskiego i Stanisława Bizunia⁴ oraz publikacja bp. Wincentego Urbana (od 1936 r. proboszcza podlwowskiej parafii Biłka Szlachecka) przedstawiająca kompleksowo według poszczególnych dekanatów zbrodnie OUN-UPA popełnione na polskiej ludności, w tym na księżach rzymskokatolickich. Publikacja ta oparta jest na znajdującym się w Archiwum im. abp. Mariana Baziaka w Krakowie zbiorze relacji pracujących w terenie księży archidiecezji, adresowanych do arcybiskupa lwowskiego na temat zbrodni popełnianych w latach 1939–1946 na polskiej ludności i księżach rzymskokatolickich. Ta publikacja ukazała się jeszcze w czasach PRL-u, więc bezpośrednio nie wskazywała na sowietów jako sprawców zbrodni⁵. W 2005 r. ukazała się kolejna publikacja źródłowa oparta na tych samych archiwaliach, przedstawiająca kompleksowo zbrodnie niemieckie, sowieckie i ukraińskie w latach 1943–1945⁶. Te udokumentowane pozycje wiarygodnymi źródłami oddają okrucieństwo sprawców zbrodni i tragedię skazanej w tym okresie na zagładę ludności polskiej i Kościoła Rzymskokatolickiego jako struktur i jego duszpasterstwa.

Zespół autorów z Katowic (J. Krętosz, M. Pawłowiczowa, A. Peretiatkiewicz) podjął też inicjatywę sporządzenia listy strat wśród duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945, tj. archidiecezji lwowskiej, diecezji przemyskiej oraz łuckiej, które zginęło w czasie II wojny światowej. Z rąk sowietów, Niemców, Ukraińców oraz wskutek działań frontu (m.in. bombardowań) zostało zabitych 255 księży. Z ogólnej liczby strat duchowieństwa lwowskiej metropolii, diecezja łucka utraciła 65 osób. Ta liczba zabitych stanowi 25,5% strat duchowieństwa metropolii jako całości. Lista ta, prawdopodobnie już kompletna, będzie podstawą przygotowania do druku leksykonu duchowieństwa rzymskokatolickiego tejże metropolii⁷.

Publikacja pt. *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944* wpisuje się do kolekcji wydawnictw źródłowych dokumentujących trudne dzieje tej diecezji w czasie II wojny światowej. Diecezja powstała w XIV w. Po ostatnim rozbiore Polski była od 1798 do 1925 r. połączona unią personalną z diecezją żytomierską. Od 1925 r. na terenie II Rzeczypospolitej należała do lwowskiej metropolii obrządku łacińskiego. W 1939 r. na jej terenie w 16 dekanatach istniało 165 parafii i należało do niej 240 księży. Po upadku ZSRR w 1996 r. została wznowiona i obecnie w granicach Ukrainy należy do metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego. Jej ordynariuszem był od 1925 r., zmarły w 1950 r., bp Adolf Szelażek⁸. W 1939 r. na terytorium tej diecezji mieszkało 72,2%

⁴ J. A n c z a r s k i, *Kronikarskie zapisy z lat cierpień i grozy w Małopolsce wschodniej*, wyd. K. Załuski, Kraków 1996; S. B i z u ń, *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na ziemi lwowskiej 1939–1945*, wyd. J. Wolczański, Lublin 1994.

⁵ *Droga krzyżowa archidiecezji lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945*, Wrocław 1983.

⁶ J. W o ł c z a ń s k i, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła Rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945. Materiały źródłowe*, cz. 1, Kraków 2005.

⁷ *Lista strat wśród duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945*, Opole, Wydawnictwo św. Krzyża 2005. Archiwum to zawiera zbiory konsystorza lwowskiego obrządku łacińskiego w 1945 r. wraz z kurią i arcybiskupem ewakuowane do Polski.

⁸ Bp Adolf Szelażek (1865–1950) urodził się w Stoczku Łukowskim. Studiował w seminarium w Płocku, w Akademii Duchownej w Petersburgu. Jako ksiądz pracował (1904–1909) w Petersburgu jako członek Kolegium duchownego. Od 1907 r. był wykładowcą, następnie w latach 1909–1918 rektorem seminarium duchownego w Płocku. W latach 1918–1925 pracował w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie. Od 1918 r. był biskupem sufraganiem w Płocku, od 1925 r. do swojej śmierci biskupem łuckim. Od stycznia 1945 r. do maja 1946 r. przebywał w więzieniu w Kijowie. Wydalony z ZSRR, przebywał w Kielcach, następnie w Zamku Bierzgowskim. 9 II 1946 r. spoczął w podziemiach kościoła św. Jakuba w Toruniu.

prawosławnych Ukraińców, 12,3% katolików obrządku łacińskiego i 12,2% Żydów. Z lat wojny światowej najtragiczniejsze i noszące znamiona zaplanowanej zagłady na terenie Wołynia polskiej ludności i Kościoła Rzymskokatolickiego były lata 1943–1944.

Archiwalia diecezji łuckiej zostały w ramach przymusowej ewakuacji w 1945 r. przewiezione do Polski i uległy rozproszeniu. Publikowane relacje dziekanów z tego okresu należały do zbioru czasowo umieszczonego w archiwum w Pelplinie, który w 1991 r. przekazano w depozyt znajdującego się na KUL Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych. Korespondencja ta, znajdująca się w teczkach „Sprawozdania dziekańskie”, ma charakter oficjalnych dokumentów przekazywanych biskupowi z terenu przez dziekanów. Wszystkie mają różną objętość i są lakoniczne w treści. Zawierają informacje m.in. na temat sytuacji poszczególnych parafii, dekanatów i prowadzonego w nich duszpasterstwa w warunkach skrajnie jemu niesprzyjających. Kolejno były to czasy pierwszej radzieckiej okupacji (październik 1939–czerwiec 1941 r.), potem zniszczeń frontu niemiecko-radzieckiego (latem 1941 r.), realiów okupacji niemieckiej (1941–1944) i przypadających na nią podjętych przez UPA w (1943–1944) tragicznych dla polskiej ludności czystek etnicznych, oraz przymusowej expatriacji Polaków w granice pojałtańskiej Polski. Początek tego exodusu przypada na 1944 r.

Zbiór ten ma 138 listów pochodzących z lat 1941–1944. Relacje te są ułożone w chronologicznym porządku wspomnianych lat. Charakterystyczne są w poszczególnych latach różnice ich liczby: w 1941 r. – 5, 1942 r. – 25, 1943 r. – 72 i w 1944 r. – 36 listów. Brak listów z 1939 i 1940 r. i mała ich liczba pochodzi z 1941 r. (5). Te różnice są umotywowane realiami radzieckiej rzeczywistości i związanej z nią powszechnej inwigilacji. Te na pewno sprowadziły do minimum możliwości kontaktu biskupa z pracującymi w terenie księżmi. W przeciwieństwie, duża liczba listów oraz ich skomplikowana i bogata treść pochodzi z lat 1944 (36), zwłaszcza w 1943 r (72). Na ten okres przypada apogeum prześladowań polskiej ludności cywilnej mieszkającej na wsiach przez ukraińskie zbrojne formacje. W nich znajdują się opisy przedstawiające z detalami wręcz makabryczny obraz masowych mordów tego okresu. Wyrafinowane sposoby zadawania cierpień zabijanej ludności i niszczenia wszystkiego, co kojarzyło się z Polakami, zwłaszcza kościołów, można wytłumaczyć opętaniem ich sprawców przez amok zabijania. Lakoniczna treść i różny styl tych listów oddaje też osobisty stosunek ich autorów do przedstawianych biskupowi faktów i realiów duszpasterstwa. Duszpasterze ci, pracując z poświęceniem i narażeniem własnego życia w tak nienormalnych warunkach, usiłowali trwać w stałym kontakcie z ich biskupem i informować go lojalnie o wszystkich szczegółach pracy i wydarzeń trudnych oraz optymistycznych na terenie ich dekanatów. Najwięcej korespondencji pochodzi od dziekanów następujących dekanatów: Sarny (32), Luboml (19), Dubno (17) i Równe (16).

Omawiana publikacja posiada też inne szczegóły, nadające przejrzystość jej treści. Na s. 189–201 znajdują się tabele sporządzone w 1944 r. przez ks. Florentyna Czyżewskiego, ówczesnego kancelisty kurii łuckiej. Tabele te są podsumowaniem tylko wołyńskich mordów (1943–1944)⁹, z podziałem według dekanatów i poszczególnych parafii liczby zamordowanych księży (18), z podaniem sposobu ich zabijania oraz spalonych i rozebranych kościołów (34) i plebanii (19)¹⁰. Według tabeli sporządzonej przez ks. F. Czyżewskiego, na terenie omawianej diecezji zamordowano w tym czasie około 3100 osób. Do sumy tej

⁹ Akcja UPA likwidacji polskiej ludności rozpoczęła się na Wołyniu w 1943 r., w tym roku i latach następnym przesunęła się na tereny województw lwowskiego i stanisławowskiego, ze słabnącym od 1945/1946 r. natężeniem trwała do 1947 r., w tym na południowo-wschodnim skrawku pojałtańskiej Polski. Akcja „Wisła”, red. J. Pisuliński, Warszawa (IPN) 2003. Konferencje IPN, t. 12.

¹⁰ Recenzowana publikacja podaje 18 zamordowanych przez Ukraińców księży, J. Krętosz podaje liczbę 22, *Lista strat wśród duchowieństwa, ...*, s. 18.

nie wlicza się informacji podawanych ogólnie, bez wymieniać liczb zamordowanych, jak masowe mordy (7x), dużo pomordowanych (4 x), bardzo dużo ludzi (1x), dużo osób (2x), część parafian (1x), szereg morderstw (1x), kilka i kilkanaście rodzin (1x), codziennie mordy (3x). Najwięcej zamordowano, według zidentyfikowanych liczb, w dekanatach Luboml (1850), Łuck (600) i kamieńsko-koszyrskim (400). Rzeczywista suma, według wspomnianych tabel, zamordowanych w tym czasie tylko na terenie diecezji łuckiej sięga liczby co najmniej 10 000 osób.

Publikacja niniejsza ma walory historycznego naukowego wydawnictwa źródłowego. Cenne w niej są: dokumentacja z przypisami publikowanej treści, rozwiązania obecnych w treści nazwisk oraz dołączone indeksy osób i nazw geograficznych.

Na końcu zamieszczona jest bibliografia pozycji książkowych, wydanych na przełomie XX/XXI w. w serii Biblioteki „Wołania z Wołynia”.

Ks. Józef Krętosz

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2007, t. 40, z. 1, s. 238–240

„Oberschlesisches Jahrbuch”, hrsg. von Hans Ludwig Abmeier, Peter Chmiel, Nikolaus Gussone, Gewrhard Kosellek, Horst Potzsch, Jozef G. Stanzel, Waldemar Zylla, im Auftrag der Stiftung Haus Oberschlesien, Bd 16/17 (2000/2001), Palatina Verlag Heidelberg, 339 s. ISBN 3-932608-52-6, ISSN 0930-6978; Bd 18/19 (2002/2003) Aschendorf Münster Verlag, 402 s. ISBN 3-402-02490-X

Śląsk, jego dzieje i problematyka, zwłaszcza dotycząca kultury, jest przedmiotem zainteresowań współczesnych autorów niemieckich, polskich i czeskich, mających z tą ziemią m.in. związki emocjonalne, pochodzenia czy zamieszkania. Niniejsze niemieckojęzyczny periodyk o charakterze naukowym i międzynarodowym jest forum spotkań niemieckich i polskich autorów, zajmujących się różnymi aspektami tej ziemi, zwłaszcza jej przeszłości.

Taki charakter mają przedstawione najnowsze dwa kolejne tomy 2000/2001 i 2002/2003 omawianego periodyku, zawierające kolejno 42 i 61 pozycji bibliograficznych. Ich treść podzielona jest na następujące bloki: artykuły, recenzje, informacje, aktualia, wypowiedzenia. Najliczniejsze są, mające stałą pozycję, artykuły (13 i 12) i recenzje (9 i 27) oraz znajdująca się w obu tomach za kolejne lata (1999/2000, 2001/2002) bibliografia śląska i kronika (2000/2001, 2002/2003) bieżących wydarzeń naukowych oraz kulturalnych śląskiego środowiska, zwłaszcza po stronie niemieckiej. Autorzy i współpracownicy 2 tomów periodyku mieszkają w Niemczech i w Polsce. W tomie 16/17 na 19 autorów 4 pochodzi z Polski: P. Chmiel, J. Drabina, J. Myszor i R. Rak. Wśród 26 autorów tomu 18/19 z Polski jest 12 osób: R. Buczek, bp S. Cichy, J. Gorzelik, P. Greinger, I. Lar, T. Majewski, R. Malczewski, D. Pelka, S. Prędota, I. Światłowska-Prędota, M. Worbs i A. Żłobińska.

W omawianych tomach periodyku nie wyznaczano przez wydawców wiodącego dla danego tomu tematu. W proporcjach dominuje problematyka związana z Kościołem katolickim na Śląsku oraz biograficzna osób szczególnie zasłużonych dla Śląska i z nim związanych, zwłaszcza duchownych rzymskokatolickich. W pierwszym omawianym tomie treść dotyczy m.in. następujących zagadnień: Górny Śląsk a biskupstwo wrocławskie, Piastowie cieszyńscy w średniowiecznych rękopisach archiwum watykańskiego, Katolicyzm górnośląski a bi-